

מבט השוואתי על נשירה גלויה בקרב מתבגרים במצבי סיכון בחינוך הערבי הבדואי בנגב

אברהים אבו עג'אג*

תקציר

נשירת תלמידים ממערכת החינוך בישראל היא תופעה הולכת וגוברת בשנים האחרונות. מחקרים רבים שעסקו בתופעת הנשירה (אבו עסבה ואחרים, 2013; להב, 2012; כהן-נבות ואחרים, 2001) מצביעים על עלייה באחוז התלמידים הנושרים ממערכת החינוך הבדואית בנגב.

המחקר הנוכחי בא לבדוק את נטיית נשירתם של מתבגרים במצבי סיכון ביישובים מוכרים בהשוואה למתבגרים במצבי סיכון ביישובים לא מוכרים. ביחס למשתנים דמוגרפיים שונים ומעורבות הורים, בני נוער אלה נחשפים מדי יום לקשיים חברתיים ורגשיים ואינם זוכים לתשומת לב מחקרית מספקת. סוגיית נשירת מתבגרים היא בעיה אקוטית בעלת משמעות רבה במגזר הערבי בכלל וביישובי הבדואים בפרט. המחקר בא לבדוק את המצב כיום, את מצבם של הנושרים, בעיותיהם והסיבות שהביאו אותם לנשירה תוך השוואה בין שני סוגי היישובים (מוכרים ולא מוכרים). ממצאי המחקר יצביעו על דרכים אפשריות לצמצום תופעת הנשירה רבת הממדים.

קיימים פערים גדולים בין מערכת החינוך בחברה היהודית לבין מערכת החינוך הבדואית, פערים המתבטאים בתשתיות רעועות, הישגים נמוכים, מחסור בכיתות, צפיפות בכיתות, תקציבים דלים ושעות לימוד מעטות. המחקר מדגיש כי נוכח פערים אלו, למערכת החינוך הבדואית יש השפעה ישירה על נשירת תלמידים ממערכת החינוך בכלל, ובאופן עקיף על נשירת מתבגרים במצבי סיכון בפרט.

המדגם לצורך מחקר זה כלל 90 מתבגרים במצבי סיכון, 45 מתבגרים מיישובים מוכרים ו-45 מתבגרים מיישובים לא מוכרים, מבתי ספר שונים. בדיקת ממצאי המחקר העלתה כי מעורבות הורים משפיעה על הנשירה באופן מובהק. ממצא זה מלמד על חשיבותה של מעורבות ההורים בבית הספר, ועל חשיבותה לעתיד הילדים. כלומר, ילד בדואי בעל משפחה מעורבת, סביר כי יישאר במסגרת החינוכית. אך ילד בדואי שהוריו מנותקים מלימודיו, גוברים סיכוייו לנשור ממערכת החינוך.

* המכללה האקדמית לחינוך ע"ש קיי, האוניברסיטה הפתוחה

מבוא

מערכת החינוך הפורמאלית מתאמצת להחיל את חוקי החינוך על כל ילדי ישראל. למרות זאת, עדיין קיימות אוכלוסיות שהמערכת המוצעת להן אינה עונה על צורכיהן ואינה מאפשרת להם לממש את עצמם ואת זכותם לחינוך ולהשכלה. ישנם גורמים רבים שמשפיעים על המצב הזה, בהם גורמים אישיים, משפחתיים, ובהם גורמים הקשורים לקהילה או תלויים במערכת החינוך ובבית הספר. לחינוך יש תפקיד מכריע להנעת הפרט להשתלבות ולקידום חברתי. הנשירה ממערכת החינוך היא אחד הגורמים המרכזיים המזינים ומשמרים את הפערים החברתיים שבהם אנו נתקלים בכל חברה, וגם בישראל (דוברת, 2005).

בעיית הנשירה היא בעיה אקוטית בעלת משמעות רבה בחברה הערבית, ובייחוד בחברה הבדואית בנגב. המחקר בא לבחון את מצב הנשירה בקרב מתבגרים במצבי סיכון במערכת החינוך הבדואית במאה ה-21, וכן בא לבחון את עיקר בעיותיהם והסיבות שהביאו אותם לנשור תוך השוואה בין שני סוגי יישובים: יישובים מוכרים ויישובים לא מוכרים.

חשוב לטפל בבעיה מן השורש. יש למצוא דרכים ושיטות כדי להקטין את התופעה ככל האפשר. לשם כך דרושה פעילות אינטנסיבית לשיקום אותם בני נוער נושרים, למצוא את סיבות הנשירה ולנסות לעזור לנושרים למצוא מסגרות חינוך שעשויות להתאים להם. בצורה זו אפשר למנוע, או לפחות להקטין, את התופעות הנלוות לנשירה כגון: אלימות, פשע, שוטטות, התמכרויות לסמים ועוד כהנה וכהנה.

בשנים האחרונות החלו הרשויות המקומיות לפעול בנדון, אולם, על פי השקפתי, לא די. הסיבה העיקרית, המוצהרת, היא שאין תקציבים, וכי מקצצים בכל רשויות הממשלה. המציאות מוכיחה כי יש עוד הרבה מה לעשות, וחשוב למצוא פתרונות עבור בני הנוער הנושרים. זהו כורח המציאות.

מערכת החינוך הבדואית

מערכת החינוך במגזר הבדואי סובלת מאז קום המדינה משלל בעיות, שמקורן במערכת החינוך הישראלית שאיננה רואה במגזר הבדואי חלק אינטגרלי מהחברה. שירותי החינוך המסופקים למערכת החינוך הבדואית מעטים מאוד ביחס לפוטנציאל הגדול הטמון בהשכלה ובחינוך כאמצעי לקידום המגזר הבדואי ולהסתגלותו לתהליך המודרניזציה ולשילובו בחברה הישראלית. מערכת החינוך הבדואית לא זכתה להשקעה ולפיתוח, היא מאופיינת בהיעדר תשתיות כגון מחסור בחדרי לימודים ובמעבדות, היעדר ציוד אור קולי, מחשבים וציוד ספורט, זאת נוסף להיעדר תשתיות כלליות כגון מערכת חשמל ומערך כבישים (אבו סעד, 2011).

לפי נתוני משרד החינוך, בשנת הלימודים תשע"ו (2016) לומדים במערכת החינוך (בגני הילדים ובבתי הספר) כ-89,812 תלמידים מהמגזר הבדואי. התלמידים הבדואים במערכת החינוך מהווים כ-5.4% מכלל אוכלוסיית התלמידים במדינה. בשנת הלימודים תשע"ג למדו בכיתה במגזר הבדואי 31 תלמידים בממוצע, מספר גבוה לעומת 26 תלמידים בכיתה במגזר היהודי. בשנה האחרונה, בעקבות מחאת הורים על הצפיפות בכיתות, הקים משרד החינוך ועדה לבחינת סוגיה זו. הוועדה הגישה את מסקנותיה למנכ"לית משרד החינוך בתחילת שנת 2015¹. בעקבות מסקנותיה של הוועדה חלה ירידה במספר התלמידים הממוצע בכיתה לימוד במגזר הבדואי, ובשנת הלימודים תשע"ו ממוצע התלמידים בכיתה במגזר הבדואי היה 27.8. עם זאת, יש לשים לב כי מספר התלמידים בכיתות הגדולות עשוי לעלות בהרבה על הממוצע. רמת החינוך וההישגים במערכת החינוך הבדואית נמוכים ביותר, ומסגרות של חינוך לא פורמלי כמעט שאינן קיימות. 60% מהילדים הבדואים בנגב חיים מתחת לקו העוני. רק 15% מהילדים בני ה-3 ו-43% מהילדים בני ה-4 מבקרים במסגרות חינוך. 6.5% מתלמידי בתי הספר נושרים במהלך לימודיהם, ולא לה שנסרו אין מסגרות חלופיות של לימודים או של הכשרה מקצועית².

על פי תיקון מספר 16 לחוק חינוך חובה התשמ"ד-1984, ילדים זכאים לחינוך חובה חינוך מגיל שלוש. עם זאת, במגזר הבדואי משרד החינוך אינו מסדיר הסעות לילדים בגילים אלו משיקולי תקציב ובטיחות, ולכן בחלק מן הכפרים הבלתי מוכרים הילדים מתקשים לממש זכות זו. על פי נתוני משרד החינוך, בשנת הלימודים תשע"ה, בגני הילדים במגזר הבדואי לומדים כ-11,855 ילדים בני שלוש עד חמש. מספר הכיתות ביישובים הבדואים בשנת הלימודים תשע"ה היה 502 כיתות גן, כלומר כ-23 ילדים בכיתה בממוצע. יכולת הקליטה של גנים אלו היא 16,275 ילדים, אולם שיעור הניצול הוא כ-58% בלבד. נוסף על כך, 57 גנים נתונים כעת בשלבי ביצוע או תכנון, והם מיועדים לקליטה עתידית של 1,995 ילדים. אף על פי כן, מנתוני משרד החינוך עולה כי כיום 4,434 ילדים בני 3-4 במגזר הבדואי אינם הולכים לגן הילדים³.

¹ מיכל כהן, מנכ"לית משרד החינוך, מענה על פניית מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 30 אפריל 2015

² ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת, הודעה לעיתונות, 20 ביוני 2013

³ עמירה חיים, מנהלת מחוז דרום במשרד החינוך, דיווח למרכז המחקר והמידע בכנסת, 4 יולי 2013

מהנתונים של משרד החינוך¹ עולה כי 65% מכלל הילדים בגילאים 3-4 שאינם הולכים לגני ילדים שייכים למועצת אלקסוס ונווה מדבר. משרד החינוך טוען כי הסיבה העיקרית לכך שילדים אלה אינם רשומים לגני הילדים הוא המרחק הרב בין מקום מגוריהם לבין גני הילדים, והיעדר הסעות אליהם. מדובר בילדים שגרים ביישובים הבלתי מוכרים, יישובים חסרי תשתיות להקמת מבנים, שאינם מחוברים למים ולחשמל והם משויכים ליישובי קבע. גני הילדים ביישובים הלא מוכרים שוכנים על פי רוב סמוך למבנה בית הספר, ובדרך כלל בתי הספר חולקים חצר עם כמה גנים. בסיור שקיימה ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת ביוני 2013 במוסדות החינוך במגזר הבדואי בדרום, נראה כי 58% מן הגנים ביישובים המוכרים, וכל הגנים ביישובים הבלתי מוכרים, שוכנים במבנים שאינם מיועדים למטרה זו, ובכלל זה קרוונים ומבנים זמניים אחרים. חלק מן המבנים הטרומיים מיושנים, וחדרי השירותים הם מחוץ לכיתה במבנה נפרד. בהיעדר ארון לחומרי ניקוי, חומרים רעילים מאוחסנים בהישג ידם של הילדים, ואין חדר נפרד למטבח (וייסבאלי, 2006).

מסקרים שערכה המחלקה לבריאות הסביבה של משרד הבריאות בשנים 2005 ו-2006 בבתי ספר בעיר רהט ובכפרים הבדואיים הבלתי מוכרים, עולה כי התברואה ברוב בתי הספר היא ברמה נמוכה מאוד. התמונה המוצגת בדוחות אלו היא של רמת ניקיון ירודה ביותר בחלק גדול מבתי הספר, הכיתות שוכנות במבנים זמניים, שרובם מיושנים ובלתי תקינים, ובהן שטיחים שצוברים אבק ולכלוך. חדרי השירותים ברוב בתי הספר הם במבנה נפרד בחצר. ב-80% מבתי הספר רמת הניקיון בשירותים מחפירה, אין מוצרי היגיינה אישית (סבון ונייר טואלט) ומבנה השירותים אינו תקין. בבתי הספר בכפרים הבלתי מוכרים חסרים כ-300 כיורים וכ-260 אסלות. בחצרות בתי הספר אין די שטחים מוצלים. בחלק מבתי הספר יש מחסור בפחי אשפה, והאשפה מתגוללת בחצר (לבקוביץ, 2006).

כל בתי הספר ביישובים לא מוכרים, מלבד כמה שנבנו בשנים האחרונות, עדיין במבנים טרומיים, חלקם ישנים ולא מתאימים ללימודים. בתי ספר אלו אינם מחוברים לתשתיות חשמל ולמערכת הכבישים. אספקת החשמל לרוב בתי הספר היא באמצעות גנרטור, ולכן אי אפשר להפעיל בהם מזגן. כיום, עם תחילת פעולתה של המועצה האזורית נווה מדבר ואלקסוס, החלה הקמתם של בתי ספר במבני קבע והם יחוברו לתשתיות של חשמל ושל תחבורה.

¹ שם; על פי משרד החינוך הסעת ילדי גן בני 3-4 למרכזים שונים בתחום אחריותו ומתקציבו

רבים מן התלמידים במגזר הבדואי לומדים בבתי ספר מרוחקים ממקום מגוריהם. בבתי הספר היסודיים בכסייפה, בלקיה ובשגב שלום יותר מ-20% מהתלמידים גרים מחוץ ליישוב; בבתי הספר העל-יסודיים בכסייפה ובשגב שלום יותר מ-20% מהתלמידים גרים מחוץ ליישוב. במועצה האזורית נווה מדבר ואלקסום מתנהל מערך הסעות של כ-21,000 תלמידים מדי יום, במימון מלא של משרד החינוך. הלימודים בבתי ספר מחוץ ליישוב המגורים מחייבים את התלמידים ללכת ולנסוע מרחקים ארוכים לבית הספר ובחזרה, בדרך כלל בדרכי עפר ובכבישי גישה לא תקינים. מצב זה יוצר מגוון בעיות, ובהן חוסר אפשרות להגיע לבית הספר בשל חסימת הדרך בימי החורף וסכנה של פגיעה בילדים המוסעים לבתי הספר (אבו סעד, 2010).

בבתי הספר ביישובים הבדואיים יש מחסור של ממש בתקנים למערך המסייע – פסיכולוגים, יועצים חינוכיים וקציני ביקור סדיר. בשל מצבם החברתי-כלכלי של היישובים הבדואיים והבעיות המיוחדות שהציבור הבדואי מתמודד עמן, צורכי התלמידים הבדואים בתחומים אלה רבים במיוחד. על פי התקן הרצוי, במגזר הערבי בנגב דרושים 49 תקנים של פסיכולוגים חינוכיים ו-41.5 תקנים של קציני ביקור סדיר¹.

ארגון שתי"ל², המרכז את פרום החינוך הערבי במגזר, מציג נתונים³ שלפיהם בפועל הוקצו למגזר הבדואי רק 14 תקנים ליעוץ חינוכי ו-10 תקנים לקציני ביקור סדיר. בתי הספר במגזר הבדואי נכללים בשנים האחרונות בתכנית החומש לקידום מערכת החינוך ולצמצום פערים במגזר הבדואי המונהגת במחוז הדרום. באמצעותה מקבלים בתי הספר תוספת שעות תקן ותקציבים לרכישת ציוד, ומתנהלות הכשרות לעובדי הוראה. כמו כן, פועלות בהם כמה תכניות נוספות, כגון תכניות למניעת נשירה, תכניות למניעת אלימות ותכניות לילדים במצבי סיכון (שמיד, 2006). היישובים הבדואיים המוכרים אינם נחשבים ליישובי עדיפות

¹ מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 2006

² שתיל: שירותי תמיכה ויעוץ לקידום שינוי חברתי בישראל

³ מרכז המחקר והמידע של הכנסת 2007

לאומית, וקרן קרב¹ איננה פועלת בהם. לדברי משרד החינוך, בכל בתי הספר היסודיים ביישובים המוכרים וברוב בתי הספר היסודיים במועצה האזורית אבו בסמה מתקיים יום לימודים ארוך וניתנת הזנה בבתי הספר. עם זאת, על פי שיחות עם אנשי מקצוע העובדים בשטח, יום לימודים ארוך והזנה ניתנים רק בחלק קטן מבתי הספר ובאיכות ירודה מאוד.

דפוסי הוראה שמרניים

תכניות הלימודים הקיימות ודפוסי ההוראה במערכת החינוך הבדואית הם שמרניים והיררכיים ביותר (Banking Education), ואינם מטפחים בתלמידים תחושה של ערך עצמי ושל זכאות כאזרחים שווי זכויות השותפים בקביעת עתידם. הלימודים בבית הספר אינם מכוונים לפיתוח חשיבה עצמאית, לטיפול יוזמות הנוגעות ליחיד ולכלל, ולמיצוי יכולות של עשייה ועזרה עצמית.

בנוסף, מערכת החינוך הישראלית מעצבת גם היום דור "נאמן", תלוי וכנוע, על ידי כך שהיא מפקיעה את זהותו ואת תרבותו של הילד הערבי. לא רק שההישגים הלימודיים בבתי הספר הבדואיים נמוכים, אלא תכניות הלימוד הקיימות אינן מותאמות לצרכים הייחודיים של החברה והתרבות הבדואית. בבתי הספר הערביים בנגב מוכתבות תכניות הלימודים על ידי משרד החינוך כמעט ללא שיתוף אנשי חינוך בני הקהילה הבדואית הערבית בנגב. חסרים בתכנית תכנים וערכים המבטאים את התרבות הערבית הבדואית, ואין בה כמעט התייחסות לזהות הערבית ולהיסטוריה שאליה שייך הילד הערבי. במקום אלה ישנו דגש על לימודי תנ"ך, היסטוריה של עם ישראל והמסורת היהודית. הקונפליקט שיוצרת כך מערכת החינוך, מביא את התלמיד הערבי הבדואי לתסכול ולבלבול בכל הנוגע לשאלת הזהות שלו, ומקצין גם את הפער בין דור הצעירים לדור ההורים. כל זאת, בשעה שאין מערכת מכוונת ומדריכה של יועצים ופסיכולוגים לליווי התלמידים ובני משפחותיהם.

החוקר טוען כי כבר שנים ארוכות שקועה האוכלוסייה הבדואית במאבק יום-יומי על קיומה הפיזי. הפרטים בה מתאמצים לשרוד בתוך עולם משתנה. יותר ויותר פסיביות וחוסר יוזמה שולטים בכל מה שנוגע לחיי הפרט, המשפחה והקהילה, ודפוסי התנהגות של "מובס", "נחות", "נוזק" ו"חסר תקווה" מאפיינים אוכלוסייה זו יותר ויותר. בקרב האוכלוסייה התפתח משבר זהות מעמיק ותסכול אישי וחברתי, לצד ניכור מכלל החברה הישראלית.

¹ קרן קרב: תכנית קרב למעורבות בחינוך היא מסגרת מיוחדת של תכניות העשרה בבתי הספר וגני הילדים של משרד החינוך במטרה להרחיב את הידע והכישורים של התלמידים בנוסף לתכניות הרשמיות

נשירה; הגדרות

נשירה של בני נוער ממערכת החינוך היא תופעה מוכרת בארץ ובעולם, והיא נחשבת לאחד הגורמים המרכזיים המשמרים פערים חברתיים. הנשירה היא תופעה מורכבת, המושפעת מגורמים רבים הקשורים בתלמיד, במשפחתו, בסביבה החברתית ובבית הספר (כהן-נבות ואחרים, 2001).

נשירת מתבגרים ממערכת החינוך בעלת מאפיינים רבים הבאים לידי ביטוי במאפייני האוכלוסייה השונים. משום כך קשה מאוד להגדיר את תופעת הנשירה בהגדרה מוסכמת אחידה. עם זאת, את תופעת הנשירה ממערכת החינוך אפשר לבחון לפי שני מושגי נשירה:

2/ נשירה גלויה; מתארת מצב של ניתוק פיזי של נער ממערכת החינוך המיועדת לבני גילו. בין המתבגרים הנושרים מהמערכת הבית ספרית אפשר לזהות שלוש קבוצות: (א) מתבגרים שהחליטו להתנתק ממערכת החינוך והם מפסיקים לחפש אלטרנטיבה חינוכית חילופית; (ב) מתבגרים המחפשים להשתלב במערכת החינוך לאחר תקופה של ניתוק; (ג) מתבגרים שבגלל נסיבות חיים שאינן תלויות בהם נשארים מחוץ למערכת החינוך (הכנסת, 2014).

3/ נשירה סמויה; מתארת מצב של היעדרות תכופה ממערכת החינוך או של נוכחות פסיבית בכיתה מבלי שיהיה תהליך של למידה משמעותית. תופעה זו נקראת "נוכח-נפקד". אפשר לזהות כמה תת-קבוצות של מתבגרים הנתונים לנשירה סמויה: (א) מתבגרים הנעדרים בתדירות גבוהה מבית הספר לתקופות ממושכות; (ב) מתבגרים שמתייצבים בבוקר ללימודים אך עוזבים את בית הספר במהלך יום הלימודים; (ג) מתבגרים הנוכחים בכיתות אך אינם מתחברים ללמידה; (ד) מתבגרים המאופיינים בתחושת ניכור כלפי בית הספר המתבטאת לא אחת בבעיות אלימות (דוברת, 2005; הראל ואחרים, 2003; להב, 2012; Ferguson et al., 2005).

נשירה מוגדרת גם כתופעה שבה בני נוער וצעירים בישראל של שנות האלפיים אינם מצליחים לזכות להשכלה בסיסית, לסיים את לימודיהם ולהיות בעלי השכלה משמעותית, פורמאלית או בלתי פורמאלית, שתוכל לשמש אותם בבגרותם. מחקרים רבים בעולם (Rumberger, 1983; Blackorby & Kortering, 1992) שחקרו את תופעת נשירתם של תלמידים מבתי הספר הציגו שני גורמים עיקריים של נשירה: גורמים בית ספרים הקשורים במערכת הבית ספרית וגורמים סביבתיים הקשורים במשפחתית והקהילה. מחקרים אחרים מראים כי יש גורמים פוליטיים המשפיעים ומעלים את אחוז הנשירה בקרב אוכלוסיות חלשות בעולם (Calabrese & Poe, 1991).

גורמים היסטוריים ופוליטיים

המיעוט הבדואי במדינת ישראל עבר תהפוכות שהשפיעו רבות על מצבה של מערכת החינוך הבדואית. Abu-Saad (1995) מחלק את ההיסטוריה של החברה הבדואית לשלוש תקופות עיקריות: התקופה של לפני קום המדינה, תקופת קום המדינה ותקופת סיום הממשל הצבאי ב-1966 והקמת היישובים הבדואים החדשים (תל שבע, כסייפה, חורה, לקיה, רהט, ערעה ושגב שלום). לפני קום המדינה התאפיינה החברה הבדואית במערכת חינוך מסורתית לא רשמית. לא הייתה קיימת תכנית לימודים מוגדרת, והחברה הבדואית לא הייתה מעוניינת ללמוד דברים שאינם רלוונטיים לסגנון החיים המסורתי. בתקופת המנדט הבריטי הוכר החינוך בחברה הבדואית כפורמאלי ונקרא "כותאב". כיתות הלימוד לרוב היו במרחב המדברי. הכיתות היו קטנות מאוד, ודרכי הגישה לבתי הספר הארעיים היו קשות מאוד, שכן הם היו מרוחקים מהכבישים וממקומות המגורים. התלמידים היו עושים את הדרך הלך וחזור לבית הספר ברגל או על בעלי חיים (חמורים). במאה ה-21 עדיין רבים מהתלמידים, הן ביישובים המוכרים הן ביישובים הלא מוכרים, הולכים ברגל אל בית הספר, מרחקים גדולים, והדבר פוגע באיכות הלמידה.

נשירת מתבגרים במצבי סיכון ממערכת החינוך הבדואית

בשנים האחרונות נתקלים אנו בשימוש גובר והולך במושג "נוער בסיכון" (Youth at risk) המתאר אוכלוסיית נוער הנמצאת או העלולה להימצא במצבי סיכון פיזיים, נפשיים או רוחניים, בהקשר לבני הנוער הבדואים. במהלך השנים האחרונות היו ניסיונות רבים לתאר בשמות ובכינויים שונים את אוכלוסיית הנוער הנושר והמנותק ממסגרות שהחברה הועידה לבני גילו בישראל. אוכלוסיית הנוער המנותק מייצגת את מגוון הקבוצות והרבדים החברתיים במדינת ישראל: בני נוער ממשפחות ותיקות, בני דור שני ושלישי למצוקה, נוער עולה, מתבגרים ממשפחות מהמעמד הבינוני והגבוהה, נוער חרדי ונוער מהחברה הערבית (פרידמן ובנדס-יעקב, 2003). מצבי המשבר, הסיכון והסכנה נובעים מסיבות אישיות, משפחתיות, חברתיות וחברתיות-כלכליות. הם מעמידים את הנערים והנערות על רצף סיכון, והסכנה הראשית מתבטאת בבעיות תפקודיות במערכת החינוך, בנשירה גלויה וסמויה ממערכת החינוך ובניתוק ממערכות נורמטיביות וחציית קווים אדומים.

הנשירה של בני נוער ממערכת החינוך הפורמאלי היא תופעה שמלווה את מערכת החינוך בארץ ובעולם. שיעור הנשירה בקרב ילדים בעולם נאמד בכ-440 מיליון ילדים ובני נוער (עד גיל 18) שאינם זוכים כלל לנגישות להשכלה בסיסית, וכ-100 מיליון ילדים ובני נוער אשר אינם מסיימים את לימודי היסוד ונשארים חסרי השכלה ואנאלפביתים. בישראל קיימת נגישות רבה להשכלה, למעט במגזר הבדואי אשר אנשיו לעתים אינם מתגוררים בהתיישבות

מוכרת. יחד עם זאת, תופעת הנשירה שרירה וקיימת גם בישראל, ומאות בני נוער לא מסיימים לימודים פורמאליים. הנתונים המעודדים על פי נתוני משרד החינוך, הם כי במהלך שני העשורים האחרונים חל צמצום משמעותי בשיעור בני הנוער בשכבות הגיל 17-14 שאינם לומדים במגזר היהודי והערבי כאחד. כיום מתרכזת תופעת הנשירה בישראל בעיקר בחינוך העל-יסודי בשכבת הגיל 15-17. הנשירה הסמויה והגלויה הן תופעות דינאמיות שמתפתחות לאורך זמן ועל רקע משתנים שונים שמביאים את הנער והנערה למצב זה (כהן-נבות ואחרים, 2001). כמו כן, נשירת המתבגרים במצבי סיכון מבית הספר היא תהליך פעיל, הדרגתי, שאפשר לשלוט בו. השלב הראשון הוא תוצאה של חינוך מוטעה שקיבלו הילדים במשפחה וטעויות של מורים בבית הספר היסודי. השלב השני שכיח בגיל ההתבגרות, כאשר המתבגר מתחיל להיעדר מן השיעורים ומתעלם מנורמות ההתנהגות המקובלות. השלב השלישי מתאפיין ביחס שלילי יציב אל הלימודים בבית הספר. המתבגר אינו מעוניין להגיע לבית הספר, הישגיו הלימודיים הם נמוכים, התנהגותו תוקפנית. השלב הרביעי הוא מעבר מן הנשירה הסמויה אל הנשירה הגלויה (מייקל, 2000).

כאהן-סטרבצ'ינסקי, דולב ושמש (1999) מדווחים שבני נוער ערבים שנשרו ממסגרות חינוכיות מתאפיינים בכך שכולם באים ממשפחות גדולות, בנות 4 ילדים לפחות (17% מהמשפחות בארץ), שבהן להורים השכלה נמוכה (77% מהאבות ו-85% מהאימהות, לעומת המגזר היהודי שבו רק ל-38% מההורים בלבד השכלה נמוכה), שבהן ראש משק הבית אינו עובד והן סובלות מצפיפות דיור גבוהה. בדומה לכך, מחקריהם של גוטליב ופורת-בריינין (1987) ורומי וטל בר לב (2001) טוענים כי המשפחה של נוער מנותק מתאפיינת במגורים בשכונות מצוקה, בהשתייכות לקבוצות אתניות מופלות לרעה, שלעתיים הן תת-תרבות ומחזיקות במערכת ערכים שונה מהנורמטיבית. המשפחות הן בעלות רקע חברתי וכלכלי נמוך, ושיעור המשפחות שתפקודן אינו תקין גבוה (בגלל מחלה, אבטלה, היעדר הורים ועוד). ילדים הגדלים בתנאים כאלה, מתנסים בחסכים קוגניטיביים, רגשיים וחברתיים, אשר בסופו של דבר מובילים אותם למנותקות ולעבריינות. האוכלוסייה הבדואית נמצאת בסיכון באופן כללי, ומתבגרים באוכלוסייה הבדואית נמצאים ברמת סיכון גבוהה מאוד בפרט. השינויים הקיצוניים שעברה החברה הבדואית בנגב יצרה ואקום במבנה החברתי והקהילתי. חלק משמעותי מן הזהות הבדואית, בהם טקסים ותפקידים משפחתיים, שבטיים וחברתיים, הפכו לפחות רלוונטיים. עם זאת, מתבגרים בסיכון בחברה הבדואית אינם מצויים במטען החברתי והתרבותי שלו הם זקוקים על מנת להיות חלק ממשך מהתרבות המערבית התעשייתית הסובבת אותם.

מערכת החינוך במגזר הבדואי לוקה בחסר ומאופיינת בהישגים נמוכים ביחס לכלל האוכלוסייה בארץ. בנוסף לכך, כ-40% מהמתבגרים הבדואים נושרים מבית הספר עד כיתה י"ב. בעוד שבעבר נושרים אלו עשויים היו להשתתף במשימות משפחתיות כגון רעיית צאן ועבודת שדה, עתה פעילויות אלו רווחת פחות וזמינות פחות, וכך המתבגרים נשארים ללא בקרה על התנהגותם. ילדים ובני נוער אלו הופכים על פי רוב לאנשי שוליים, לאוכלוסייה נזקקת ונתמכת הנמצאת בסיכון של אימוץ גישות של התנהגויות עברייניות (אבו עסבה ואחרים, 2013). Mizel (2009) במחקרו טען כי האחריות שנוטלים לעצמם בתי הספר הבדואיים להציג הישגים לימודיים איננה גבוהה. ממצאי המחקר מלמדים כי בתי הספר בחברה הבדואית הם חסרי אחריות חינוכיות בגין האחריות התרבותית המסורתית המאפיינת את הסקטור הבדואי השבטי. האחריות החינוכית מתנגשת עם האחריות המסורתית בעת מינוי המנהלים והמורים. קשרים פוליטיים וקשרים חברתיים עם בעלי תפקידים ברשויות המקומיות, וכן עם בעלי תפקידים שונים במשרדי הממשלה, משפיעים על המינויים לתפקידים רגישים אלה. המינויים הללו, שעל פי רוב הם אינם מקצועיים, מובילים לתוצאות אקדמיות נמוכות במערכת החינוך הבדואית. מחקרה של Karnieli (2000) מתאר את תכנית ההתערבות בבתי ספר במגזר הבדואי שבהם רמת ההישגים נמוכה ואחוז הנשירה גבוה בקרב התלמידים. במחקר שנערך על ידי בן דוד (2000) נבדק היקף הנשירה במגזר הבדואי בנגב. המחקר התמקד בשנים 1986-1998 וכלל אוכלוסיית תלמידים בכיתות י"א בבתי ספר תיכוניים במגזר הבדואי. תוצאות המחקר הצביעו על אחוז גבוה של נשירה יותר משיעור הנשירה בקרב בני נוער מהמגזר היהודי.

למערכת החינוך הבדואית במדינת ישראל דרושה תכנית התערבות שתאפיין את הערכים התרבותיים המותאמת לה. המטרה היא ליצור מערכת ערכים חדשה, נורמות ומומחיויות חינוכיות שיובילו להעלאת ההישגים הלימודיים ושיפחיתו את אחוז הנשירה, שאמנם הולך וקטן בשנים האחרונות אך לא די בכך. תכנית ההתערבות תיבנה על בסיס התפיסה האנתרופולוגית שתתמקד במקום ובסביבה מתוך כוונה להפעיל את האדם בקהילתו, בהתאם לזהותו ולעקרונות כלליים. באמצעות הבנת התרבות והמערכת הבית ספרית התכנית תמנע מתחים בקרב המורים ומנהלי בית הספר. הכרת המאפיינים הייחודיים של הקהילה ומערכת החינוך צפויה לשפר את ההישגים הלימודיים, לקיים מעבר מניהול צנטרליסטי לניהול בית ספר שיתופי, להפוך את התלמיד מפסיבי לתלמיד אקטיבי, לשפר את הסטטוס של בתי הספר בקהילה, לזהות מורים שעשויים להפוך למנהיגים חינוכיים ולשמר את הירושה התרבותית ולכלול אותה בתכנית הלימוד.

שיטות המחקר- איסוף נתונים

מטרת המחקר ; המחקר בא לבדוק את הגורמים לנשירת מתבגרים במצבי סיכון ביישובים מוכרים בהשוואה למתבגרים במצבי סיכון ביישובים לא מוכרים ביחס למשתנים דמוגרפיים שונים ומעורבות הורים.

שאלות המחקר

1. מה הגורמים העיקריים לנטיית מתבגרים במצבי סיכון לנשור מבית הספר?
2. האם יש קשר בין המעמד החברתי-כלכלי לבין הנטייה לנשירה של מתבגרים במצבי סיכון מבית הספר?
3. האם יש קשר בין הישגי התלמיד לנטייה לנשירה?
4. האם יש הבדלי מגדר בהקשר לנשירת מתבגרים במצבי סיכון בחברה הבדואית בנגב?
5. האם יש קשר בין מעורבות ההורים בבית הספר לנטייה לנשירה?

השערות המחקר

1. יימצא קשר סטטיסטי מובהק בין המצב החברתי-כלכלי של משפחת המתבגר במצב הסיכון ביישוב לא מוכר לבין הסיכוי לנשירה גלויה.
2. יימצא קשר סטטיסטי מובהק בין השכלת ההורים של מתבגר במצב הסיכון ביישוב לא מוכר לבין הסיכוי לנשירה גלויה.
3. יימצא קשר סטטיסטי מובהק בין רמת ההישגים של מתבגר במצב הסיכון ביישוב לא מוכר לבין הסיכוי לנשירה גלויה.
4. יימצא קשר סטטיסטי מובהק בין נשירה גלויה בקרב מתבגרים במצב הסיכון ביישוב לא מוכר לבין הנטייה לנשירה בקרב מתבגרים במצבי סיכון ביישוב מוכר.
5. יימצא קשר סטטיסטי מובהק בין רמת מעורבות הורים ביישוב לא מוכר לבין מעורבות ההורים ביישוב מוכר

אוכלוסיית המחקר ; המדגם הקיף 90 מתבגרים במצבי סיכון. 45 מתבגרים במצבי סיכון מיישובים מוכרים ו-45 מתבגרים במצבי סיכון מיישובים לא מוכרים בנגב. הנבדקים נבחרו בשיטת purposive sampling, כדי לכלול כמה שיותר התפלגות גאוגרפית של נבדקים ביישובים מוכרים ויישובים לא מוכרים בנגב.

כלי המחקר ; במחקר זה נעשה שימוש בשאלון שבחן היבטים שונים : נתונים דמוגרפיים של הנחקרים, נטייה לנשירה (אקלים בית ספרי, אקלים חברתי, יחסי מורה-תלמידים) ומעורבות הורים.

א. שאלון פרטים דמוגרפיים: מטרתו לספק מידע לגבי הרקע האישי של כל נחקר, כולל פרטים דמוגרפיים כגון גיל, מין, מצב חברתי-כלכלי ועוד.

ב. נטייה לנשירה: שאלון שבו 17 שאלות שעניינן מעורבות התלמיד בנעשה בבית הספר, האקלים חברתי והיחסים בין מורים לתלמידים. לצורך בדיקת נטייה לנשירה, הנבדק התבקש לסמן את דעתו על היגדים שהוצגו לפניו ואת מידת התאמתם לחייו על פי סולם ליקרט בן 5 שלבים, שבו $1 =$ (בכלל לא) ו- $5 =$ (במידה גדולה מאוד). מקדם המהימנות הוא 0.50.

ג. מעורבות הורים: מטרתו של שאלון זה לבחון את מידת מעורבות ההורים בנעשה בבית הספר. בשאלון יש 6 פריטים. הנבדק מתבקש לסמן את דעתו על ההיגדים שהוצגו לפניו ואת מידת התאמתם לחייו על פי סולם ליקרט שבו $1 =$ (בכלל לא) ו- $5 =$ (במידה גדולה מאוד). מקדם המהימנות הוא 0.92.

מגבלות המחקר בבחינת מגבלות המחקר הנוכחי יש להתייחס להיבטים תאורטיים ומתודולוגיים גם יחד. בדרך כלל אנחנו חשים גאווה רבה בעבודתנו המחקרית, אך יש לזכור כי לכל מחקר, ובכלל זה כמובן למחקר הנוכחי, יש מגבלות הנובעות מתנאים שקיימים בעת תכנון המחקר וממצבים ומתהליכים שמתגלים תוך כדי ביצוע המחקר. בהתייחס למגבלות מתודולוגיות של המחקר הנוכחי, להלן פירוט של העיקריות שבהן:

א. הדגימה מתוך אוכלוסיית המחקר; יש לזכור שבחירת אוכלוסיית המחקר הייתה חשובה מאוד והיה עליה להביא בחשבון את סוג היישוב (מוכר או לא מוכר). היה צורך לקבל את הסכמתם של מנהלי בתי הספר להשתתף במחקר הנוכחי וכן את הסכמת הורי המתבגרים להשתתפות בנם במחקר. לאחר קבלת האישורים נבחרו משתתפים על בסיס דגימות שכבות הסתברותית.

ב. גודל המדגם במחקר; מחקר זה נערך על במספר קטן של נבדקים ($n=90$), לכן קיים קושי להסיק מסקנות משמעותיות לגבי כלל אוכלוסיית המתבגרים במצבי סיכון בחברה הבדואית. לשם כך יש צורך במדגם גדול יותר ובקבוצות שונות.

ממצאים

מחקר זה מציג ממצאים ראשוניים וייחודים הכוללים עדויות אודות נטיית שמהן אפשר ללמוד על גישות של מורים ואנשי חינוך למחקרים שונים, ובייחוד לעניין תופעת נשירת מתבגרים במצבי סיכון במגזר הבדואי מתוך השוואה בין יישוב מוכר לבין יישוב לא מוכר. ממצאי המחקר אפשר לראות שקיים פער עצום בידע שיש לאנשי חינוך לבין עמדתם ותפיסת עולמם בעניין הקונפליקט החברתי והתרבותי המנוגד לעניין השילוב החברתי המתבטא בלימודים בבתי הספר הרגילים במגזר הבדואי. בעשור האחרון מורגשים פערים רבים במהלך האינטראקציה בין צוות החינוך של בתי הספר באוכלוסייה הבדואית לבין ההורים בחברה הבדואית שרואים עצמם כחלק מעצים בתוך המערכת הבית ספרית, חלק המתנגד לעניינים רבים בבית הספר כגון המנהל ובעקבות כך מתנגדים נחרצות גם לשיתופם בתהליך הלמידה.

א, נטייה לנשירה; משתנה זה הוא הממוצע של שלושת הממדים: אי מעורבות בנעשה בבית הספר, יחסים שליליים בין המורה לתלמידיו ואקלים רעוע בין מתבגרים במצבי סיכון בבית הספר. למשתנה זה, נטייה לנשירה, חושב ממוצע של 2.84 (0.50). ממוצע זה מאפיין נטייה בינונית לנשירת התלמידים מבית הספר. לממד יחסים שליליים בין המורה לתלמיד חושב הממוצע הדומיננטי ביותר – 3.18 (0.87).

ב, מעורבות הורים; למשתנה מעורבות הורים חושב ממוצע של 3.20 (0.92). ממוצע זה מלמד על מידת מעורבות בינונית של הורי התלמידים בנעשה בבית הספר. ממצאי לוח 1 מביאים את מדדי המרכז והפיזור של משתני המחקר.

לוח 2

Sd	Mean	Max	Min	N	סולם	משתני המחקר
0.50	2.84	4.12	1.35	40	1-5	נטייה לנשירה
0.56	2.69	3.90	1.60	40	1-5	מעורבות התלמיד בנעשה בבית הספר
0.87	3.18	5.00	1.00	40	1-5	יחסי מורה-תלמידים
0.75	2.91	4.67	1.00	40	1-5	אקלים חברתי
0.92	3.20	5.00	1.17	40	1-5	מעורבות הורים

סטטיסטיקה היסקית – בחינת השערות המחקר

השערה מספר 2; ככל שהמצב הכלכלי והחברתי נמוך יותר ביישוב לא מוכר, הנטייה לנשירה עולה בקרב מתבגרים במצבי סיכון בבית הספר. על מנת לבחון השערה זו נערך מבחן פירסון בין המשתנים. לוח 2 מציג את ממצאי המבחן.

לוח 3

<i>R</i>	מובהקות <i>sig</i>	משתנה	משתנה
-0.24	0.13	מעמד חברתי	נטייה לנשירה
-0.20	0.21		מעורבות התלמיד בנעשה בבית הספר
-0.15	0.36		יחסי מורה-תלמידים
-0.17	0.29		אקלים חברתי

מלוח 2 עולה כי בניגוד להשערה, לא קיים קשר מובהק בין מעמדו החברתי-כלכלי של המתבגר לבין הנטייה לנשירה $R=-0.24, p>0.05$. כמו כן, בין תפיסת המעמד החברתי או הכלכלי לבין המעורבות של המתבגר בנעשה בבית הספר, מידת היחסים עם המורים והאקלים החברתי, נמצא גם כן כי לא קיים קשר מובהק. השערה מספר 2 הופרכה. השערה מספר 3 – ככל שהשכלת ההורים נמוכה יותר ביישוב לא מוכר הנטייה לנשירה גבוהה יותר. על מנת לבחון השערה זו נערך מבחן פירסון. לוח 3 מציג את ממצאי המבחן.

לוח 4

<i>R</i>	מובהקות <i>sig</i>	משתנה	משתנה
-0.20	0.21	נטייה לנשירה	השכלת אב
-0.15	0.36		השכלת אם

מלוח 3 עולה כי בניגוד להשערותנו לא קיים קשר מובהק בין השכלת ההורים של המתבגר לבין הנטייה לנשירה $R=-0.20, -0.15, p>0.05$. השערה מספר 3 הופרכה.

השערה מספר 4 – ככל ששורדים הישגי המתבגר בבית הספר ביישוב לא מוכר, הנטייה לנשירה גבוהה יותר. כדי לבחון השערה זו נערך מבחן פירסון בין המשתנים. לוח 4 מציג את ממצאי המבחן.

לוח 5

<i>R</i>	מובהקות <i>sig</i>	משתנה	משתנה
-0.05	0.77	הישגים לימודיים	נטייה לנשירה
-0.09	0.59		מעורבות התלמיד בנעשה בבית הספר
-0.04	0.79		יחסי מורה-תלמידים
0.11	0.51		אקלים חברתי

מלוח 4 עולה כי בניגוד להשערותנו לא קיים קשר מובהק בין הישגיו הלימודיים של התלמיד לבין הנטייה לנשירה $R=-0.05, p>0.05$. כמו כן, בין מידת ההישגים לבין המעורבות של המתבגר בנעשה בבית הספר ומידת היחסים עם המורים והאקלים החברתי, נמצא גם כן כי לא קיים קשר מובהק. השערה מספר 4 הופרכה.

השערה מספר 5 – הנטייה לנשירה בקרב מתבגרים במצבי סיכון ביישוב לא מוכר גבוהה יותר מאשר בקרב מתבגרים במצבי סיכון ביישוב מוכר.
1. כדי לבחון השערה זו נערך מבחן T למדגמים בלתי תלויים. לוח 5 מציג את ממצאי המבחן.

לוח 6

<i>T test</i>	מובהקות <i>sig</i>	סטית תקן	ממוצע	<i>N</i>	מגדר	משתנה
1.25	0.21	0.58	2.71	14	מתבגרים יישוב מוכר	נשירה
		0.45	2.92	26	מתבגרים יישוב לא מוכר	

מהלוח עולה כי בניגוד להשערה לא קיימים הבדלים בין מתבגרים במצבי סיכון במידת תפיסת הנטייה לנשירה $T=1.25, p>0.05$. השערה מספר 5 הופרכה.

השערה מספר 6 – ככל שההורים מעורבים פחות בבית הספר ביישוב לא מוכר, מתבגרים נוטים יותר לנשור מבית הספר.
כדי לבחון השערה זו נערך מבחן פירסון בין המשתנים. לוח 6 מציג את ממצאי המבחן.

לוח 7

<i>R</i>	מובהקות <i>sig</i>	משתנה	משתנה
-0.48	0.002	מעורבות הורים	נטייה לנשירה
-0.53	0.00		מעורבות התלמיד בנעשה בבית הספר
-0.15	0.36		יחסי מורה-תלמידים
0.26	0.10		אקלים חברתי

מהלוח עולה כי בהתאם להשערה קיים קשר שלילי מובהק בעוצמה בינונית בין מידת המעורבות של ההורים בנעשה בבית הספר לבין הנטייה לנשירה $R=-0.48, p<0.01$. כמו כן, נמצא כי בין מידת המעורבות של ההורים לבין המעורבות של המתבגר בנעשה בבית הספר קיים קשר שלילי מובהק. אפשר אפוא להסיק כי ככל שההורים מעורבים פחות בבית הספר- המתבגרים נוטים יותר לנשור מבית הספר ולהיפך. ממצאים אלה מאששים את השערה מספר 5.

דיון ומסקנות

מערכת החינוך הבדואית סובלת מבעיות רבות. כ-22% מכלל התלמידים בישראל לומדים במערכת החינוך הבדואית, המתאפיינת באיכות ירודה בשל צפיפות יתר בכיתות, מחסור במורים ובצוות, בנייה ותחזוקה לקויות, ריחוק גאוגרפי וכן מחסור בספריות, במחשבים ובמעבדות. קיימת מידה רבה של שונות וחוסר שוויון במשאבים המוקצים לחינוך במגזר הערבי לעומת היהודי. אי-התאמות אלה משתקפות במרכיבים שונים של מערכת החינוך במגזר הבדואי, כגון תשתיות פיזיות, מספר ממוצע של ילדים בכיתה, מספר שעות ההעשרה, היקף שירותי התמיכה ורמת ההשכלה של הצוות המקצועי. למרות זאת, למרות הקמתן של ועדות לצמצום הפער ולמרות העמותות הרבות שפועלות למען השגת שוויון זכויות למיעוט הבדואי, הפער עודנו קיים. הפער נוגע גם לבעיית הנשירה מבתי הספר

שממנה סובל המגזר הערבי-הבדואי, והעבודה הנוכחית בחנה את הנטייה לנשירה בקרב בני נוער במגזר זה.

בדיקת הסטטיסטיקה התיאורית העלתה כי ערך המשתנה "נטייה לנשירה" מלמד כי יש נטייה בינונית לנשירת מתבגרים מבית הספר. בבחינת מעורבות הורים חושב גם כן ציון בינוני המלמד על מידת מעורבות בינונית של הורי המתבגרים בנעשה בבית הספר. נתונים אלו מפתיעים נוכח סקירת המאמרים בתחום. שהרי המחקרים על החינוך הבדואי מלמדים כי מעורבות ההורים נמוכה וכי שיעורי הנשירה גבוהים במיוחד. מכאן שהציונים שנתקבלו עבור נשירה וכן מעורבות ההורים מפתיעים ומרמזים אולי על שינוי גישה עתידי אפשרי.

בדיקת הסטטיסטיקה ההיסקית כללה התייחסות ל-5 השערות מחקר. ההשערה הראשונה טענה כי ככל שהמצב הכלכלי והחברתי נמוך יותר ביישוב לא מוכר, כך הנטייה לנשירה עולה בקרב מתבגרים במצבי סיכון בבית הספר. ממצאי מבחן פירסון העלו כי אין קשר מובהק בין מעמדו החברתי-כלכלי של התלמיד לבין הנטייה לנשירה, וכן אין קשר בין תפיסת המעמד החברתי-כלכלי לבין המעורבות של המתבגר בנעשה בבית הספר. בבחינת מידת היחסים עם המורים והאקלים החברתי, נמצא גם כן כי אין קשר מובהק בינם לבין נשירה. השערה מספר 1 הופרכה. יש לשים לב כי ממצאים אלו סותרים את הספרות במידה מסוימות, שכן לפי מחקרם של כהן-נבות, אלנבוגן-פרנקוביץ וריינפלד (2001), נוער המשתייך למשפחות עניות בעל סיכוי גבוה יותר לנשירה מבית הספר.

ההשערה השנייה טענה כי ככל שהשכלת ההורים נמוכה יותר ביישוב לא מוכר, כך הנטייה לנשירה גבוהה יותר. ממצאי מבחן פירסון העלו כי אין קשר מובהק בין השכלת ההורים של התלמיד לבין הנטייה לנשירה. השערה מספר 2 הופרכה.

ממצאים אלו סותרים את הספרות המחקרית. על פי אבו סעד (2007), היות ההורים חסרי ניסיון בלימודים פורמאליים, ומכיוון שאינם מכירים את מבנה מערכת החינוך, אינם מודעים לזכויות ילדיהם בתוכה, ואינם מכירים דרכים של מעורבות פעילה ובונה בתהליך החינוך של ילדיהם, כל אלה מובילים למציאות שבה ההורה אינו שותף בחינוך הפורמאלי של ילדיו ולכן הילד מגיע לידי נשירה מהמערכת.

ההשערה השלישית טענה כי ככל ששורדים הישגי המתבגר בבית הספר ביישוב לא מוכר, כך הנטייה לנשירה גבוהה יותר. ממצאי מבחן פירסון העלו כי אין קשר מובהק בין הישגיו הלימודיים של המתבגר לבין הנטייה לנשירה. כמו כן, אין קשר גם בין ההישגים לבין המעורבות של המתבגר בנעשה בבית הספר. גם מידת היחסים עם המורים והאקלים החברתי אינם מנבאים נשירה. השערה מספר 3 הופרכה.

ממצאים אלו סותרים את הספרות הסבורה כי בעלי ההישגים הנמוכים הם על פי רוב האוכלוסייה הנושרת. כלומר, היעדר מיומנויות והרגלי למידה, הישגים לימודיים נמוכים,

הימצאות במגמות, בהקבצות או במסגרות נמוכות ומוטיבציה נמוכה ללימודים, נתפסים כמובילים לרוב לנשירה ולמעברים בין מסגרות (כהן-נבות ואחרים, 2001).

ההשערה הרביעית טענה כי הנטייה לנשירה בקרב מתבגרים במצבי סיכון ביישוב לא מוכר גבוהה יותר מאשר בקרב מתבגרים במצבי סיכון ביישוב מוכר.

ממצאי מבחן פירסון העלו כי אין הבדלים בין מתבגרים במצבי סיכון במידת תפיסת הנטייה לנשירה, וכך השערה מספר 4 הופרכה. ממצאים אלו סותרים את הספרות. פייסל (2007) טוען כי מתבגרים במצבי סיכון נושרים יותר ממתבגרים נורמטיביים, וכי אחת הסיבות לכך היא שימוש בחומרים ממכרים המובילים את הנער ככלל והנער הערבי בפרט לעזוב את המערכת החינוכית.

ההשערה החמישית והאחרונה טענה כי ככל שההורים מעורבים פחות בבית הספר ביישוב לא מוכר, כך מתבגרים נוטים יותר לנשור מבית הספר. ממצאי מבחן פירסון העלו כי קיים קשר שלילי מובהק בעוצמה בינונית בין מידת מעורבותם של ההורים בנעשה בבית הספר לבין הנטייה לנשירה. כמו כן, נמצא קשר בין מידת המעורבות של ההורים לבין המעורבות של התלמיד בנעשה בבית הספר. אפשר אפוא להסיק שככל שההורים מעורבים פחות בבית הספר, כך המתבגרים נוטים יותר לנשור מבית הספר ולהיפך. ממצאים אלה מאששים את השערה מספר 5.

ממצאים אלו עולים בקנה אחד עם הספרות הטוענת כי מעורבות ההורים בחיי בית הספר משפיעה לטובה על המוטיבציה ללמוד ועל רצון המתבגרים לרכוש השכלה. הממצאים תומכים גם במחקרים הטוענים כי ביכולתה של המשפחה להשפיע על נשירת המתבגרים מבית הספר (מייקל, 2000).

ממצאי המחקר עולה כי מעורבות ההורים משפיעה על הנשירה באופן מובהק, ואילו יתר ההשערות הופרכו. ממצא זה מלמד על חשיבותה של המעורבות ההורית בבית הספר ועל חשיבותה לעתיד הילדים. ילד בדואי בעל משפחה מעורבת, סביר כי יישאר במסגרת החינוכית. אך ילד בדואי שהוריו מנותקים מלימודיו, גוברים סיכוייו לנשור ממערכת החינוך.

רוב השערות המחקר הופרכו אמנם, אך מהיכרות עם המגזר הבדואי, הנשירה קיימת, ונראה שהתופעה חמורה. הספרות המחקרית אכן גורסת כי מהיות החברה מסורתית היא מציגה גישה שונה כלפי החינוך, להבדיל מהגישה בחברה הישראלית הרחבה. השוני נעוץ בעובדה כי החינוך איננו מהותי בחברה הבדואית. חינוך ונאורות באופן כללי אינם נחשבים, שכן עזרה בפרנסת המשפחה חשובה יותר, וכן הילדות נישאות כבר בגיל צעיר. כמו כן, מרבית האימהות הן אנאלפביתיות, ואינן מאמינות ביכולתן להיות לעזר בחינוך הפורמאלי של ילדיהן. הן גם אינן רשאיות, על פי המסורת, להגיע אל בתי הספר המרוחקים ממקום

מגוריהן, וליצור קשר עם המורים שמרביתם גברים. צוותי המורים מצדם אינם מעודדים קשר עם הורים. כתוצאה מכך, ציבור ההורים אינו מודע לצרכים הקשורים בחינוכו של הילד במסגרות הלימודיות.

תופעת הנשירה היא תופעה חמורה. אפשר לסכם ולומר כי קיימת נשירה, קיימת מודעות לנשירה, אך המודעות להשלכותיה החמורות של הנשירה פחותה. זאת ועוד, לא נראה כי האוכלוסייה הבדואית עושה מעשה על מנת לבלום את התופעה. דרוש כאן, ללא ספק, פתרון מידי שיוביל לבלימת הנשירה למען עתיד ילדי המגזר הבדואי.

המלצות להמשך מחקר

ממצאים, תובנות ומסקנות המחקר הנוכחי מעלים את הצורך בהעמקת ההבנה בדבר נשירה בקרב מתבגרים במצבי סיכון ממערכת החינוך הערבית-הבדואית בנגב. חשיבותו של מחקר זה בהיותו מחקר חלוצי. המחקר משמש במה להעלאת השערות בדבר מרכיבי נשירת מתבגרים והקשיים הניצבים בדרכם. לשם ביסוס וחיזוק מסקנות המחקר נדרשת העמקה והרחבה, ולכן יש צורך במחקרים עתידיים. מחקר כזה יאפשר לבדוק לעומק את תופעת הנשירה בקרב מתבגרים. הן את הסיבות והגורמים לתופעה והן את הנכונות להשוואות בין נשירת מתבגרים במצבי סיכון ביישובים מוכרים לבין יישובים לא מוכרים, השוואות שיאפשרו אולי להתאים את התנאים כדי למנוע נשירה.

ביבליוגרפיה

- אבו סעד, א' (2007). "חינוך רב-תרבותי והמיעוט הערבי הפלסטיני בישראל: סוגיית החינוך הערבי-בדואי בנגב". בתוך: פ' פרי (עורכת), חינוך בחברה רבת תרבויות; פלורליזם ונקודת מפגש בין שסעים תרבותיים. תל אביב: כרמל, עמ' 125-142.
- אבו סעד, א' (2010). הערבים בנגב; עבר- הווה ואתגרי העתיד. באר שבע: מרכז הנגב לפיתוח אזורי, אוניברסיטת בן גוריון בנגב.
- אבו סעד, א' (2011). "הילדים הבדווים באלנקב (הנגב): עיור ושליטת הכרה". בתוך נ' רוחאנא וא' סבאעי-חיורי (עורכים), הפלסטינים בישראל; עיונים בהיסטוריה-בפוליטיקה ובחברה. חיפה: מדה אל-כרמל, עמ' 118-124.
- אבו עסבה, ח', פרסקו, ב' ואבו נסרה, מ' (2013). נשירת תלמידים בחינוך הערבי- הבדווי והדרוזי; דוח מסכם. משרד החינוך, התרבות והספורט.
- בן דוד, י' (2000). גורמים תרבותיים וסביבתיים המשפיעים על נשירת תלמידים מבתי הספר העל יסודיים במגזר הבדואי בנגב. רשות החינוך לבדואים, משרד החינוך בשיתוף מכון ירושלים לחקר ישראל, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- גוטליב, א' ופורת-בריינין, א' (1987). תכניות שיקום לנוער מנותק – האם הן יעילות? ירושלים: המכון לחקר הטיפוח בחינוך.
- דוברת, ש' (2005). התוכנית הלאומית לחינוך; דו"ח כוח המשימה הלאומית לקידום החינוך בישראל. ירושלים: משרד החינוך התרבות והספורט.
- הכנסת (2014). דו"ח הוועדה המיוחדת לנושא נשירה סמויה וביקורים לא סדירים במערכת החינוך. בראשות חברת הכנסת אורלי לוי אבקסיס – מבוססת על עבודת הוועדה ודו"ח מחקר למניעת נשירה והתמודדות עם מאפייני נשירה סמויה. ירושלים: כנסת ישראל.
- הראל י', מולכו, מ' וטילנגר, א' (2003). נוער בישראל: בריאות, רווחה נפשית וחברתית ודפוסי התנהגויות סיכון, סיכום ממצאי המחקר השלישי (3113) וניתוח מגמות בין השנים; 5: 2: 3113/ המחלקה לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, אוניברסיטת בר אילן.
- וייסבאלי, א' (2006). ילדים במגזר הבדווי בנגב; תמונת מצב. ירושלים: הכנסת, מרכז מחקר ומידע.

כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ', דולב, ט' ושמש, א' (1999). סקר מאפייני בני נוער בטיפול היחידות לקידום נוער שבפיקוח משרד החינוך – דוח מחקר. ירושלים: גוינט – מכון ברוקדייל.

כהן-נבות, מ', אלנבוגן-פרנקוביץ, ש' וריינפלד, ת' (2001). הנשירה הגלויה והסמויה בקרב בני נוער- דו"ח מחקר. ירושלים: הכנסת והמרכז לילדים ונוער, הגוינט - מכון ברוקדייל.

לבקוביץ, א' (2006). המצב התברואי בבתי הספר ובגני הילדים ביישובי המועצה האזורית אבו בסמה ובכפרים הבדווים הבלתי מוכרים בנגב. ירושלים: משרד הבריאות.

להב, ח' (2012). "מינשירה סמויה" לנשירה גלויה ומה שביניהן". מניתוק לשילוב (17), מינהל חברה ונוער, משרד החינוך ירושלים, עמ' 7-23.

מייקל, ק' (2000). "עבודה קבוצתית עם הורים למתבגרים שנפלטו ממערכת הלימודים הפורמאלית". מקרא ועיון, עמ' 78. פייסל, ע' (2007). "השימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים בקרב מתבגרים מהאוכלוסייה הערבית בישראל אשר נשרו מהלימודים". מפגש לעבודה חינוכית. סוציאלית, 26, עמ' 25-46.

פרידמן, י' ובנדס-יעקב, א' (2003). עבודת היישוג בשירות לנוער וצעירים במשרד העבודה והרווחה. ירושלים: משרד העבודה והרווחה, השירות לנוער וצעירים, מכון הנרייטה סאלד.

שמיד, ה' (2006). דין וחשבון הוועדה הציבורית לבדיקת מצבם של ילדים ובני נוער בסיכון ובמצוקה. ירושלים: מדינת ישראל.

רומי, ש' וטל בר לב, ל' (2001). "זהות דתית וזהות האני אצל נוער מנותק ונוער נורמטיבי ממוצא אתיופיי". חברה ורוחה, 21(1), עמ' 51-68.

Abu-Saad, I. (1995). "Bedouin Arabs' Education in the Control vs. Development among Indigenous Peoples: The Case of Bedouin Arabs in Israel". *HAGAR – International Social Science Review* 2 (2), pp. 241-261.

Blackorby, J. & Kortering, I.J. (1992). "High School Dropout Students Identified with Behavioral Disorders". *Behavioral Disorders* 18 (1), pp. 24-32.

-
- Calabrese, R.L. & Poe, J. (1991), "Alienation: An Explanation of High School Dropout Rates Among African American and Latino Student". *Educational Research Quarterly* 14 (4), 22-26
- Ferguson, B., Tilleczek, K., Boydell, K., Rummens, J.A., Cote, D. & Roth-Edney, D. (2005). *Early school leavers: Understanding the lived reality of student disengagement for secondary school. Research Report*. Ontario Ministry of Education. Retrieved on January 2012 from: <http://www.edu.gov.on.ca/eng/partents/schoolleavers.pdf>
- Karnieli, M. (2000). "Invest in Your Children's Education the Way You Invest in Your Goats': Systemic educational intervention in a traditional Bedouin community - from theory into practice". *Educational Action Research* 8(1). P. 56
- Mizel, O. (2009). "Accountability in Arab Bedouin Schools in Israel: Accountable to Whom?". *Educational Management Administration & Leadership*. London. 37(5), p. 624.
- Rumberger, R.W. (1983). "Dropping Out of High School: The Influence of Race Sex and Family Background". *American Education Research Journal* 20(2), pp. 199-220.

A Comparative Study Dealing with Overt Dropout among Endangered Adolescents in the Arab Bedouin Educational System in the Negev

Ibrahim Abo Ajaj

The phenomenon of dropping out of students from the educational system in Israel has been steadily increasing in recent years. Many research studies that addressed the phenomenon of dropping out (Abu Asba and others, 2013; Lahav, 2012; Cohen Navot et al, 2001) indicated to an increase in the percentage of students who drop out from the Bedouin educational system in the Negev.

The present research study examines the tendency of dropping out among adolescents in situations of risk in the recognized Bedouin communities in comparison to adolescents in situations of risk in the unrecognized Bedouin communities with regard to different demographic variables and the involvement of the parents. These adolescents are exposed-on a daily basis-to emotional and social difficulties and do not receive adequate research attention. The issue of dropping out of adolescents is an acute problem with considerable significance in the Arab sector in general and in the Bedouin communities in particular. The research study examines the situation today and casts light on adolescents who drop out, their problems, and the reasons that led them to drop out, while comparing between the two types of Bedouin communities. The research findings will suggest possible ways for the reduction of the multidimensional phenomenon of dropping out.

In light of the large gaps between the educational system in Jewish society and the educational system in Bedouin society, the research study emphasizes that there is a direct impact on the Bedouin educational system, which directly influences the dropping out of students from the educational system in general and the dropping out of students in situations of risk in particular.

The sample consisted of 90 adolescents in situations of risk, 45 adolescents from recognized communities and 45 adolescents from unrecognized communities from different schools. The findings show that the involvement of parents influences dropping out significantly both for the short and the long run in the future. In other words, a Bedouin child with an involved family is more likely to remain in the educational framework, while a Bedouin child whose parents are disconnected from his studies is more prone to dropping out from the educational system.

